

Niniejszy artykuł ukazał się
w Kronice Miasta Poznania 2014, nr 2,
tom *Wielka zmiana 1989-1991*

STABILIZACJA MAKROEKONOMICZNA W LATACH 1989–1991 A GOSPODARKA I PRZEOBRAŻENIA STRUKTURALNE W POZNANIU

MARIAN GORYNIA, TADEUSZ KOWALSKI

Po okresie pierwszej „Solidarności” w latach 1980-81 i wprowadzeniu stanu wojennego lata 80. XX wieku były w Polsce czasem gospodarczej stagnacji i nieudanych prób reformowania hybrydowego systemu realnego socjalizmu. Na świecie dekadę tę charakteryzowało przyspieszenie globalizacji wcześniej hamowanej politycznymi i gospodarczymi podziałami świata po II wojnie światowej. Przyspieszenie globalizacji, czyli opartego na postępie technologicznym wielostronnego procesu zwiększania się ponadgranicznych współzależności ekonomicznych, kulturowych, społecznych i politycznych, zostało w tym okresie dodatkowo wzmocnione przewartościowaniami politycznymi, jakie zachodziły w USA i Wielkiej Brytanii (w USA prezydentem został Ronald Reagan, a w Wielkiej Brytanii zaczęła się era Margaret Thatcher).

Zmiany polityczne oraz powrót w sferze werbalnej i w działaniach praktycznych do rozwiązań wolnorynkowych wspierały się na renesansie klasycznej myśli ekonomicznej. Na teorię i praktykę międzynarodowych stosunków gospodarczych duży wpływ miały koncepcje upowszechniane przez prywatne *think tanki* oraz międzynarodowe organizacje gospodarcze i finansowe, takie jak OECD i IMF¹, z jednej strony kwestionujące panujące ówczesnie poglądy dotyczące polityki kursowej i handlowej, z drugiej zaś postulujące liberalizację obrotów towarowych i kapitałowych oraz odejście od kursów stałych i przejście do systemu kursów płynnych. Ten proces był wzmocniany polityką IMF wspierającą kredytami i doradztwem ekonomicznym kraje wychodzące z kryzysów gospodarczych, o ile gotowe były przyjąć liberalny kurs wewnętrznej i zagranicznej polityki gospodarczej.

W ówczesnej Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej w związku z obiektywnym zwiększaniem się presji konkurencyjnej, którą w połowie lat 80. niosła globalizacja, podjęto decyzję o dokończeniu budowy jednolitego rynku wewnętrznego. Taki rynek bez wewnętrznych granic celnych uruchomiono w 1992 roku. Rok wcześniej zawarto traktat w Maastricht reformujący struktury unijne i przewidujący utworzenie Europejskiego Banku Centralnego prowadzącego po przyjęciu wspólnej waluty jednolitą politykę pieniężną.

To zestawienie najważniejszych wydarzeń i procesów strukturalnych w otoczeniu Polski uzmysławia, w jak trudnym położeniu znalazły się w tym czasie polskie społeczeństwo i gospodarka. Polska pozostawała na uboczu tych procesów, nie mając możliwości ich współtworzenia, ani nawet prostego uczestnictwa. Szansa na głęboką zmianę powstała dzięki determinacji opozycji skupionej wokół środowiska Lecha Wałęsy, kompromisowi osiągniętemu w wyniku rozmów Okrągłego Stołu i zmianom po wyborach parlamentarnych w czerwcu 1989 roku.

Warunki gospodarcze w 1989 roku

Pod względem warunków makroekonomicznych panujących u progu transformacji w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech najgorsza sytuacja była w Polsce, gdzie w latach 80. gospodarka centralnie planowana przestała funkcjonować (tab. 1). Polska nie była w stanie obsługiwać swojego długu zagranicznego, a przy galopującej inflacji występowały nieciągłości obrotu dóbr

**Tabela 1. Warunki makroekonomiczne w 1989 roku
w Polsce, Czechach, Słowacji i na Węgrzech**

Wyszczególnienie	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
Dynamika PKB (%)	0,2	4,5	1,0	0,7
Dynamika produkcji przemysłowej (%)	-0,5	1,7	-0,7	-2,1
Stopa bezrobocia (%)	0,0	0,0	0,0	0,5
Stopa inflacji (średniorocznie %)	251,1	1,4	2,3	17,0
Saldo budżetu (% PKB)	-3,0	-1,2	-0,6	-1,2
Rezerwy walutowe, bez złota (mld USD)	2,31	5,74	b.d.	1,25
Dług zagraniczny/PKB (%)	49,3	11,4	10,3	65,8
PKB <i>per capita</i> wg PSN* (USD)	8038	16211	12536	12399
Udział rolnictwa w tworzeniu PKB (%)	11,8	6,3	9,4	15,6
Udział sektora prywatnego w PKB (%)	30	5	5	5

b.d. – brak danych. PSN – Parytet siły nabywczej. Szacunki w USD z 2005 r.

Źródło: EBRD, Baza danych WDI oraz dane narodowe

konsumpcyjnych, zaopatrzeniowych i inwestycyjnych. Polska według parytetu siły nabywczej miała także najniższy PKB *per capita* i pod tym względem mogła się porównywać tylko z Ukrainą. Ten fakt wynikał m.in. ze struktury tworzenia PKB (wysoki udział rolnictwa) oraz zaangażowania ponad 25% siły roboczej w tym sektorze. Lepszą wyjściową sytuację makroekonomiczną miała ówczesna Czechosłowacja², która równocześnie wykazywała najwyższy PKB *per capita*. Sytuacja gospodarcza Węgier była także lepsza niż w Polsce, ale ten kraj odnotowywał niską lub ujemną dynamikę rozwoju i miał najwyższe w Europie Środkowej zadłużenie zagraniczne.

Dane makroekonomiczne nie oddają w pełni skali wyzwań stających wówczas przed Polską. Poziom cywilizacyjny pozostający od dłuższego czasu w stagnacji gospodarki w warunkach przyspieszenia postępu technologicznego i globalizacji istotnie odbiegał nie tylko od średniej europejskiej, ale był niższy od tego w Czechosłowacji i na Węgrzech. Dodatkowym utrudnieniem była peryferyjność polskiej gospodarki, jej uwikłanie w relacje z ZSRR i z innymi krajami ówczesnej Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Wieloletnia izolacja gospodarcza, sztuczne kursy walutowe i administracyjny system alokacji zasobów i bieżącego zarządzania produkcją, dystrybucją i stanowaniem cen ugruntowywał powszechne marnotrawstwo i niską sprawność ekonomiczną.

Projektowanie transformacji systemowej

Pod koniec lat 80. nie istniała normatywna teoria transformacji gospodarek scentralizowanych w gospodarki rynkowe oparte na prywatnej własności. W literaturze fachowej i w publicystyce można było jedynie znaleźć trafne diagnozy źródeł niesprawności systemu scentralizowanego oraz jego niezdolności do zaspokojenia aspiracji cywilizacyjnych i konsumpcyjnych obywateli. Źródłem inspiracji mogły być wówczas doświadczenia z kolejnych porażek programów stabilizacyjnych wdrażanych pod auspicjami Międzynarodowego Funduszu Walutowego w gospodarkach Ameryki Południowej. Dały one asumpt do ogłoszenia tzw. Konsensu Waszyngtońskiego. Opracowanie J. Williamsona przez wiele lat stanowiło swoisty wzorzec, zbiór warunków koniecznych liberalnych reform rynkowych. Był to jednak dokument opracowany dla warunków południowoamerykańskich, a więc jednak rynkowych, z reguły niedemokratycznych gospodarek. Ponadto nie był on rozpowszechniony w 2. połowie 1989 roku, w czasie intensywnych prac projektowych zespołu pod kierunkiem Leszka Balcerowicza nad polskim programem stabilizacyjnym i reformami instytucjonalnymi.

W 1989 roku w Polsce nie było powszechnej wiedzy o skali i doniosłości globalnych trendów gospodarczych. Wśród ekspertów przekonaniu o konieczności wdrożenia głębokich reform instytucjonalnych towarzyszyła świadomość ówczesnych ograniczeń geopolitycznych. Najważniejszym zadaniem nowego rządu było więc zaprojektowanie i skuteczne wdrożenie ram stabilizacji makroekonomicznej. O skali problemu świadczyły głęboka nierównowaga zewnętrzna i wewnętrzna, której przejawami były rozpiętość między oficjalnym a wolnorynkowym kursem walutowym, ucieczka od złotego, hiperinflacja, skrzywiona struktura cen, całkowicie monetaryzowany deficyt budżetowy, faktyczny brak

sektora banków komercyjnych czy ugruntowana praktyka ujemnej realnej stopy procentowej i reglamentacji kredytu.

Skala trudności związana z określeniem w Polsce odpowiedniej kombinacji polityki fiskalnej, pieniężnej i kursowej nie miała precedensu. Działania stabilizacyjne i ustrojowe wymagały z jednej strony zaprojektowania i wdrożenia nowego środowiska instytucjonalnego (polityka jakościowa) oraz wyboru konkretnych instrumentów i ich skali (polityka ilościowa), z drugiej zaś skoncentrowania uwagi na specyficznych warunkach wyjściowych dotyczących zarówno struktury gospodarki, jak i czynników społeczno-politycznych.

Polityka jakościowa polegała na wprowadzeniu wolności ekonomicznej znacznie przekraczającej to, co już zapoczątkował rząd Mieczysława F. Rakowskiego w latach 1988-89. Reformy rządu Tadeusza Mazowieckiego – Leszka Balcerowicza opierały się na wzajemnie powiązanych działaniach. Obejmowały uwolnienie cen, legalizację równoległego rynku walutowego i wprowadzenie tzw. wewnętrznej wymiennalności, deregulację handlu zagranicznego (w tym wprowadzenie jednolitej taryfy celnej), prywatyzację gospodarki i daleko idącą przebudowę instytucjonalnych podstaw gospodarowania. Z punktu widzenia stosunków gospodarczych z zagranicą i rozwoju krajowego systemu finansowego powstanie jednolitego kursu walutowego dla wszystkich typów transakcji handlowych było bardzo ważnym wydarzeniem. Politykę ilościową oparto na tzw. kotwicach nominalnych (tab. 2). Były nimi stały kurs walutowy oraz regulowanie płac za pomocą systemu centralnie ustalanych norm dopuszczalnego wzrostu płac i podatku od ponadnormatywnych wynagrodzeń. Ponadto instrumentarium polityki jakościowej obejmowało cięcia wydatków budżetowych, eliminację ulg podatkowych i subsydiów. Uzupełnieniem restrykcyjnych rozwiązań w sferze fiskalnej było wprowadzenie limitów emisji kredytu oraz nieznanne w okresie centralnie zarządzanej gospodarki posunięcie, którym było wprowadzenie polityki dodatnich realnych stóp procentowych (tab. 2).

Zastosowana w Polsce pionierska polityka stabilizacyjna była swego rodzaju punktem odniesienia dla innych krajów środkowoeuropejskich, w tym ówczesnej Czechosłowacji. Podstawowym wyróżnikiem Polski w latach 1989 i 1990 była jednak ogromna skala nierównowagi wewnętrznej, której przejawem była bardzo wysoka inflacja oraz dwuwalutowość. To ta cecha sprawiła, że jako jedyny kraj w Europie Środkowej Polska wprowadziła wówczas pełną wewnętrzną wymiennalność dla gospodarstw domowych oraz wyraźnie korzystniejsze oprocentowanie depozytów złotych³. Łącznie te działania miały doprowadzić do stopniowego przywracania złotemu walorów pieniądza spełniającego wszystkie funkcje.

Przebieg transformacji gospodarczej w latach 1990-91

Kluczowym warunkiem powodzenia polskich reform było zdobycie przez rząd i bank centralny wiarygodności i stworzenie wśród uczestników życia gospodarczego przekonania o nieodwracalności zmian. W pierwszej fazie transformacji uwagę skoncentrowano na polityce kursowej i pieniężnej. Wynikało to przynajmniej z dwóch przyczyn: po pierwsze, z uwagi na skalę procesów inflacyjnych i nierównowagi wewnętrznej, po drugie, ze względu na ówczesną

Tabela 2. Charakterystyka programów stabilizacyjnych i ważniejsze wyjściowe warunki transformacji w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech

Wyszczególnienie	Polska	Czechosłowacja	Węgry
Uruchomienie programu	styczeń 1990	styczeń 1991	kontinuum
Polityka pieniężna	restrykcyjna	restrykcyjna	adaptacyjna
Polityka fiskalna	restrykcyjna	restrykcyjna	ekspansywna
Polityka płac	restrykcyjna	restrykcyjna	umiarkowana
Polityka kursowa	dewaluacja	dewaluacja	pełzająca dewaluacja
Kotwica nominalna	sztwywny kurs i 'kontrola' płac	sztwywny kurs i 'kontrola' płac	kurs walutowy (okresowo)
Kotwica realna	stopa procentowa	podaż pieniądza i stopa procentowa	podaż pieniądza
Wymienialność wew. (firmy)	tak	tak	tak
Wymienialność wew. (gospodarstwa domowe)	tak	ograniczona	ograniczona
Wymienialność zewnętrzna	ograniczona	ograniczona	ograniczona
Główna metoda prywatyzacji	bezpośrednia	kuponowa	bezpośrednia
Rok rozpoczęcia prywatyzacji	1990	1992	1990
Rok najniższego produktu	1991	1992-93	1993
Skala spadku (1989=100)	82,2	84,6–75,0	81,9

Źródło: T. Kowalski, *Globalization and transformation in Central European countries: The case of Poland*, Poznań 2013, s. 110

sytuację polityczną. Polityka pieniężna nie wymaga czasochłonnych konsultacji i uzgodnień międzyresortowych oraz zaangażowania licznej rzeszy urzędników. Zaletą polityki pieniężnej i kursowej zastosowanej wówczas było także to, że stwarzała ona jednolite warunki wszystkim podmiotom gospodarczym.

Skokowa, 46-procentowa dewaluacja złotego wprowadzona 1 stycznia 1990 roku była poprzedzona przygotowawczymi dewaluacjami, które miały miejsce w ostatnim kwartale 1989 roku. Dewaluacja a następnie utrzymywanie stałego kursu aż do maja 1991 roku bywają obecnie krytykowane. Warto jednak pamiętać, że przyjęte wówczas rozwiązanie stworzyło warunki do szybkiej przebudowy krajowej struktury cen oraz przewycięzania dwuwalutowości.

Dewaluacja w pierwszym okresie stanowiła także ochronę krajowych producentów przed konkurencją ze strony importu; ta osłona szybko jednak traciła swoje znaczenie na skutek wzrostu realnego kursu walutowego. Niemniej jednak w warunkach restrykcyjnej polityki pieniężnej i fiskalnej oraz spadku popytu wewnętrznego eksport był dla wielu przedsiębiorstw ważnym źródłem płynności. W efekcie w pierwszym roku transformacji, wbrew założeniom Memorandum rządu na temat polityki gospodarczej⁴, w którym przyjęto „nieunikniony deficyt rachunku bieżącego w walutach wymiernych na poziomie 3 mld USD”, skumulowane saldo płatności towarowych i usług wykazało nadwyżkę przekraczającą 2 mld USD. Poziom rezerw walutowych wzrósł do 5 mld USD. Utrzymywanie stałego kursu w warunkach wysokich różnic stóp inflacji między Polską i jej partnerami handlowymi doprowadziło do dynamicznego wzrostu importu dóbr konsumpcyjnych i wystąpienia w 1991 roku deficytu handlowego. Taki rozwój sytuacji przyczynił się do kolejnej (o 17%) dewaluacji złotego w maju 1991 roku i zmiany reguł ustalania kursu walutowego⁵.

Oceniając przebieg realizacji programu stabilizacyjnego w pierwszych dwóch latach, trzeba pamiętać nie tylko o przyspieszeniu globalizacji i regionalizacji. W tym czasie doszło do likwidacji Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) i rozkładu gospodarczego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). W przypadku NRD po włączeniu do organizmu państwowego i gospodarczego Republiki Federalnej Niemiec gospodarka zbudowana na zasadzie systemu planowego *de facto* przestała funkcjonować. NRD przed 1990 rokiem była ważnym partnerem handlowym Polski, a obroty w znacznej części dotyczyły wyrobów przemysłu maszynowego i metalowego. W przypadku ZSRR i pozostałych krajów RWPG wystąpił drastyczny spadek polskiego eksportu i importu, także ze względu na przejście do rozliczeń w walutach wymiernych. Łącznie te obiektywne wydarzenia z perspektywy całej polskiej gospodarki, a szczególnie jej powiązań kooperacyjnych i handlowych, wywołały w latach 1990 i 1991 bardzo silny, negatywny wstrząs popytowy. Większość ówczesnych przedsiębiorstw z trudem reorientowała swe relacje handlowe, także z powodu wieloletniego uzależnienia od rynków zbytu w RWPG, które nie charakteryzowały się najwyższymi wymaganiami technicznymi i jakościowymi.

Z perspektywy czasu można uznać, że skokowa, 46-procentowa dewaluacja była zbyt głęboka i przyczyniła się do wzmocnienia inflacji korekcyjnej. Wysoka inflacja, która wystąpiła szczególnie w 1990 roku, była negatywnym zaskoczeniem dla władz i ekspertów (tab. 3). Z jednej strony obrazuje ona skalę wyjściowej nierównowagi, z drugiej częściowo odzwierciedla opóźniony wpływ przygotowawczych dewaluacji pod koniec 1989 roku oraz skokowej dewaluacji ze stycznia 1990 roku.

Drugim negatywnym zjawiskiem towarzyszącym przekształceniom gospodarki i wdrażaniu warunków dla jej racjonalizacji było bezrobocie. Przed 1989 rokiem otwarte bezrobocie nie było należycie rejestrowane (por. tab. 1). Faktyczne bezrobocie miało charakter ukryty i przejawiało się w nadmiernym zatrudnieniu w państwowych urzędach, przedsiębiorstwach przemysłowych i rolnych. Likwidacja subsydiów, wprowadzenie *twardego ograniczenia*

Tabela 3. Podstawowe wskaźniki gospodarcze w Polsce w latach 1990-91

Wyszczególnienie	J. miary	1990	1991
Produkcja sprzedana przemysłu	r.p.=100	76,8	92,0
Produkcja budowlano-montażowa	r.p.=100	111,4	106,6
Wartość globalna produkcji rolnej	r.p.=100	97,8	98,4
Eksport (ceny stałe)	r.p.=100	113,7	97,6
Import (ceny stałe)	r.p.=100	82,1	137,8
Dług publiczny w relacji do PKB (31 XII)	%	95,0	81,4
Wynik budżetu państwa w relacji do PKB	%	0,4	- 3,8
Ceny detaliczne towarów i usług (średnie roczne)	r.p.=100	685,8	170,3
Ceny produkcji sprzedanej przemysłu (średnie roczne)	r.p.=100	722,4	140,9
Przemiany własnościowe i strukturalne			
Udział sektora prywatnego w:			
- liczbie zatrudnionych	%	48,9	54,3
- produkcie krajowym brutto	%	30,9	42,1
- eksporcie	%	4,9	21,9
- imporcie	%	114,4	49,9
Rynek pracy i sytuacja materialna ludności			
Stopa bezrobocia w relacji do czynnych zawodowo (31 XII)	%	6,3	11,8
Przeciętne realne wynagrodzenie netto	r.p.=100	75,6	99,7
Spożycie indywidualne na jednego mieszkańca (ceny stałe)	r.p.=100	84,3	106,0

Źródło: Ocena przebiegu procesów gospodarczych w 1995 r. na tle lat 1990–1994, Centralny Urząd Planowania, Warszawa 1996

budżetowego w przedsiębiorstwach oraz wspomniane wyżej wydarzenia w otoczeniu międzynarodowym doprowadziły do uwidocznienia się faktycznego bezrobocia⁶ (tab. 3). W warunkach obniżającej się inflacji stało się ono najważniejszym negatywnym znakiem przemian gospodarczych w Polsce. Przyczyniało się do wzrostu zróżnicowania sytuacji materialnej gospodarstw domowych, wywierało i nadal wywiera negatywny wpływ na ogólny odbiór transformacji w Polsce. Rosnące bezrobocie wiązało się z procesami prywatyzacji, którą

jednak trzeba traktować jako obiektywny warunek przywracania elementarnej gospodarności i podnoszenia efektywności.

W wyniku działań stabilizacyjnych w gospodarce wystąpiły liczne zmiany ilościowe i jakościowe struktury podaży i popytu. Zmiany te szczególnie w pierwszych dwóch latach miały charakter szokowy, a ich wpływ został dodatkowo pogłębiony przez defensywne postawy w części sektora państwowych przedsiębiorstw. Działania stabilizacyjne wywołały na poziomie przedsiębiorstw szereg wzajemnie powiązanych dostosowań i skutków. Wśród najważniejszych wymienić można zmiany skali i struktury produkcji, obniżkę kosztów, poszukiwanie nowych rynków zbytu i metod sprzedaży, dostosowania w sferze zarządzania, w tym redukcję rozmiarów przedsiębiorstw (poprzez zbywanie zbędnych zasobów i aktywów). Do negatywnych dostosowań zaliczyć można opóźnianie płatności, wzrost wzajemnego zadłużenia przedsiębiorstw, zaprzestanie obsługi zadłużenia w bankach i wstrzymywanie regulowania zobowiązań wobec budżetu. W bardzo trudnej sytuacji nie z własnej winy znalazły się przedsiębiorstwa, które przed 1989 rokiem były głęboko zaangażowane w handel z krajami RWPG. Centralnie zarządzane gospodarki tych ostatnich utraciły, podobnie jak w Polsce, zdolność do funkcjonowania i zaspokajania aspiracji konsumpcyjnych i rozwojowych swoich obywateli. Przed wielkimi wyzwaniem stanęły także względnie nowoczesne przedsiębiorstwa przemysłowe, które weszły w 1990 rok z wysokimi rozwojowymi obciążeniami kredytowymi, a także praktycznie wszystkie przedsiębiorstwa sektora zbrojeniowego, na którego produkty nie było efektywnego popytu.

Transformacja gospodarcza w Poznaniu

Przedstawione wyżej procesy na poziomie makroekonomicznym znajdowały swoje odzwierciedlenie nie tylko w poszczególnych gałęziach, branżach i sektorach gospodarki, ale także na poziomie regionów i miast. Gospodarka Poznania doświadczała podobnych konsekwencji i ograniczeń związanych z funkcjonowaniem gospodarki socjalistycznej, jak inne aglomeracje, choć okolicznością nieco łagodzącą rozmiary wyzwań i gwałtowność zmian była względnie zróżnicowana struktura wytwarzania wartości dodanej brutto, a w szczególności produkcji przemysłowej, oraz relatywnie większa rola małych i średnich przedsiębiorstw w istotnej części należących do sektora prywatnego. Transformacja gospodarcza w Poznaniu obejmowała dwa główne procesy: przekształcenia dużych przedsiębiorstw państwowych oraz powstawanie i szybki rozwój przedsiębiorczości prywatnej.

Najważniejsze cechy opisujące sytuację tych pierwszych w przededniu transformacji to: zapóźnienie technologiczne w dużej części związane z przeznaczeniem większości produkcji na rynek wewnętrzny i rynki państw RWPG oraz z brakiem (albo istotnym ograniczeniem) relacji z gospodarkami rynkowymi (państwowy monopol handlu zagranicznego); niska jakość wytwarzanych produktów; przestarzała struktura produkcji; duży balast zbędnych środków produkcji (budynki, budowle, grunty, powierzchnia produkcyjna itp.); nadmierne zatrudnienie. W warunkach tzw. rynku producenta oraz gospodarki

niedoborów przedsiębiorstwa miały zagwarantowany łatwy zbyć całej produkcji, bez jakichkolwiek działań marketingowych oraz bez zachowania dbałości o jakość, serwis posprzedażny itp. Te negatywne cechy przedsiębiorstw ujawniły się w całej okazałości po wprowadzeniu tzw. programu Balcerowicza, którego jednym z elementów było otwarcie gospodarki i wystawienie przedsiębiorstw na konfrontację z rywalami zagranicznymi. Zaczęły występować poważne zakłócenia zdolności przedsiębiorstw do zachowania ciągłości działania związane przede wszystkim z trudnościami po stronie sprzedaży oraz z zagrożeniem ich równowagi finansowej. Imperatywem stało się przygotowanie i wdrożenie w przedsiębiorstwach działań przystosowawczych, które przyjmowały nazwy programów naprawczych, programów dostosowawczych, programów restrukturyzacyjnych itp. Istotą tych programów było całościowe dopasowanie wszystkich sfer funkcjonowania przedsiębiorstwa do nowych warunków. Zazwyczaj jako najbardziej spektakularne przedstawiane są zmiany w strukturze własnościowej przedsiębiorstw (komercjalizacja, prywatyzacja), ale stanowiły one zaledwie początek procesów transformacyjnych, których istota polegała na przebudowie zakresu branżowo-asortymentowego przedsiębiorstwa (zmiana branży, modernizacja produktów, nowe produkty), zmianach w zakresie rynkowym (zmiany w liczbie i znaczeniu rynków sprzedaży i zakupu), zmianach w zasięgu przedsiębiorstwa (zmiany w liczbie kolejnych stadiów produkcji i dystrybucji objętych przez przedsiębiorstwo), zmianach w wielkości i charakterze zasobów wytwórczych przedsiębiorstwa oraz ich alokacji, a także w zmianach w strukturach władzy w przedsiębiorstwie oraz w szeroko rozumianej technologii zarządzania. Należy podkreślić, że przemiany własnościowe w odniesieniu do przedsiębiorstw państwowych odbywały się w drodze ich przekształceń w spółki prawa handlowego (ze zbyciem następnie części albo całości udziałów), w drodze likwidacji oraz w drodze reprivatyzacji. Kompleksowość zmian w funkcjonowaniu przedsiębiorstw sprawiała, że musiały one być rozłożone w czasie, a *de facto* raz zapoczątkowany proces transformacji mikroekonomicznej stawał się procesem permanentnym, ciągłym.

Największe przedsiębiorstwa przemysłowe Poznania pod koniec 1989 roku to: Zakłady Przemysłu Metalowego H. Cegielski (11 190 zatrudnionych), Zakłady Metalurgiczne „Pomet” (2010), Zakłady Mięsne (1830), Telekom-Teletra (1750), Poznańska Fabryka Łożysk Tocznych (1680) i Poznańska Fabryka Maszyn Żniwnych (1140). Inne duże przedsiębiorstwa przemysłowe (zatrudniające wówczas ponad 500 osób) to m.in. Zakłady Piwowarsko-Słodownicze w Poznaniu, Zakłady Przemysłu Farmaceutycznego „Polfa”, Wielkopolskie Przedsiębiorstwo Przemysłu Drzewnego, Poznańskie Zakłady Zielarskie, Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Modena”, Wytwórnia Wyrobów Tytoniowych w Poznaniu, Poznańskie Zakłady Koncentratów Spożywczych „Amino”, Zjednoczone Zakłady Elektrotechniczne „Centra”, Poznańskie Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego, Poznańskie Zakłady Przemysłu Spirytusowego „Polmos”, Fabryka Kosmetyków „Pollena-Lechia” i Poznańskie Zakłady Opon Samochodowych „Stomil”. Wymienione przedsiębiorstwa miały status przedsiębiorstw państwowych i w latach 1990-91 zostały w nich zapoczątkowane procesy prywatyzacyjne. W większości

przypadków wstępem do prywatyzacji była komercjalizacja. W opisywanym okresie zostały skomercjalizowane tylko dwa z tych przedsiębiorstw – Modena i Amino, w kolejnych latach zmiany własnościowe objęły wszystkie pozostałe. W większości przedsiębiorstw pojawili się inwestorzy zagraniczni, którzy wnieśli technologie, kapitał oraz nowoczesne techniki zarządzania i marketingu. Warto dodać, że na początku transformacji w Poznaniu było ok. 200 przedsiębiorstw państwowych, a po 20 latach transformacji – poniżej 10.

Niezły, jak na warunki polskie, poziom rozwoju przedsiębiorczości prywatnej był cechą wyróżniającą Wielkopolskę i Poznań na tle reszty kraju. Przyczyniał się on do tego, że lokalna gospodarka odznaczała się dużymi zdolnościami adaptacyjnymi. Dość istotne zmiany nastąpiły jeszcze w latach 80. XX wieku – zlokalizowano tutaj liczne nowe przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe z udziałem kapitału zagranicznego (tzw. firmy polonijno-zagraniczne). Rozpoczęcie transformacji było równoznaczne z eksplozją przedsiębiorczości. Liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON wzrosła z 3145 w 1989 roku do 10 342 w 1990 roku, 15 987 w 1991 roku oraz do 23 903 w 1992 roku i w następnych latach wykazywała tendencję rosnącą. Najbardziej dynamiczny wzrost dotyczył osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. W 1993 roku ich liczba przekroczyła 50 tys. Warto podać kilka spektakularnych przykładów rozwoju firm handlowych. W 1990 roku Eleonora Woś wraz z synami Piotrem i Pawłem uruchomiła mały sklep delikatesowy Piotr i Paweł. Pierwszy osiedlowy supermarket Piotr i Paweł otwarto w 1991 roku. Firma, znakomicie zarządzana, rozwinęła ogólnopolską sieć sklepów i dobrze prosperuje do dzisiaj. W tym samym roku w jednej z hal po zlikwidowanym Państwowym Gospodarstwie Ogrodniczym Naramowice otwarto market Pozperito, który wraz z innymi podobnymi placówkami odgrywał ważną rolę w handlu detalicznym w Poznaniu w latach 1990-91. W 1991 roku na dawnym terenie Państwowego Gospodarstwa Ogrodniczego Naramowice otwarto także pierwszy sklep IKEA w Poznaniu. W 1990 roku firma Elektromis otworzyła hurtownie samoobsługowe Eurocash Cash & Carry, w Poznaniu hurtownia taka zaczęła działalność przy ul. Wołczyńskiej. W 1995 roku sieć hurtowni została sprzedana firmie Jerónimo Martins. W 1991 roku Aleksander Gawronik, właściciel pierwszej sieci kantorów wymiany walut, uruchomił pierwszą w Polsce autoryzowaną stację paliw Esso. Następnie powstało kilka stacji znacznie odróżniających się zakresem usług od istniejących dotąd stacji CPN, a wkrótce polski oddział koncernu Esso Polska zaczął pracować w Poznaniu.

Bardzo ważnym elementem budowy gospodarki rynkowej były radykalne zmiany w sektorze bankowym. Istotnym krokiem w budowie nowoczesnego systemu bankowego było zaniechanie przez NBP pełnienia funkcji banku komercyjnego. W tym celu 1 lutego 1989 roku wyodrębniono z NBP dziewięć państwowych banków komercyjnych utworzonych według kryterium przestrzennego. Tak powstał Wielkopolski Bank Kredytowy z centralą w Poznaniu, który na tle pozostałych banków „dziewiątki” wykazywał bardzo dobre wyniki i dlatego wraz z Bankiem Śląskim został sprywatyzowany poprzez Giełdę Papierów Wartościowych w Warszawie. Niskie wymogi kapitałowe oraz stosunkowo

wysoka rentowność kapitału w sektorze bankowym doprowadziła do powstania licznych nowych banków, z których kilka nie wytrzymało próby czasu. W latach 1990-91 w Poznaniu powstało siedem banków (tab. 4).

Tabela 4. Banki powstałe w Poznaniu w latach 1990-91 i ich sytuacja w 1996 roku

Data utworzenia	Nazwa banku	Zmiany w statusie prawnym i formie własności (stan na 1996)
1 III 1990	Bank Rozwoju Rzemiosła, Handlu i Przemysłu Market SA w Poznaniu	Przejęcie w 1994 roku przez Bank Zachodni SA
31 III 1990	Bank Rozwoju Rolnictwa Rolbank SA w Poznaniu	Likwidacja i sprzedaż w latach 1995-96 Bankowi Zachodniemu SA
15 X 1990	Bank Rozwoju Cukrownictwa SA w Poznaniu	Bank Rozwoju Cukrownictwa SA w Poznaniu
25 II 1991	Bank Staropolski SA	Bank Staropolski SA
10 IV 1991	Gospodarczy Bank Wielkopolski SA	Gospodarczy Bank Wielkopolski SA
6 V 1991	Bank Komercyjny Poznania SA	Upadłość 11 I 1995
10 VI 1991	Powszechny Bank Budowlany Invest-Bank SA w Poznaniu	Powszechny Bank Budowlany Invest-Bank SA w Poznaniu

Źródło: W. Baka et al., *Transformacja bankowości polskiej w latach 1988–1995. Studium monograficzno-porównawcze*, Warszawa 1997, s. 666–670

Jednym z niepożądanych przejawów procesu transformacji był wzrost stopy bezrobocia. W 1991 roku od marca do grudnia liczba bezrobotnych w województwie poznańskim wzrosła z niecałych 25 tys. do bez mała 34 tys., co oznaczało wzrost stopy bezrobocia z 4,1% do 5,5% w ciągu zaledwie trzech kwartałów. Zazwyczaj do negatywnych cech transformacji zalicza się także upadłości przedsiębiorstw, chociaż jednoznaczna pejoratywna ocena tego zjawiska jest nadmiernym uproszczeniem, gdyż upadłości dotyczyły w części przedsiębiorstw, które w warunkach rynkowych utraciły rację bytu i ich likwidacja oznaczała oczyszczenie struktury gospodarczej z elementów wymagających sanacji (twórcza destrukcja). W Polsce podstawowym źródłem informacji o upadłościach przedsiębiorstw jest Ministerstwo Sprawiedliwości. Według danych ministerstwa w 1990 roku nie zgłoszono w Polsce żadnej nowej sprawy upadłości i załatwiono 59 spraw zgłoszonych wcześniej. W 1991 roku zgłoszono 1250 spraw, a załatwiono 656. Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości w województwie poznańskim w 1991 roku zgłoszono 74 przypadki wniosków

upadłościowych. Więcej wniosków o ogłoszenie upadłości odnotowano w województwie warszawskim (117), gdańskim (145) i łódzkim (87). Według wskaźnika natężenia upadłości (liczba wniosków upadłościowych/10 tys. podmiotów) w 1991 roku województwo poznańskie zajęło 26. miejsce wśród 49 ówczesnych polskich województw.

*

Polska uzyskała możliwość suwerennego kształtowania swego systemu politycznego i gospodarczego dopiero w 1989 roku, a więc w czasie przyspieszenia regionalizacji i globalizacji. Te autonomiczne, zewnętrzne procesy oparte na gwałtownym postępie technologicznym stanowiły trudne wyzwanie dla większości rozwiniętych gospodarek, bo wymuszały szybkie zmiany i dostosowania naruszające dotychczasowe zależności, interesy, sposoby gospodarowania i prowadzenia przedsiębiorstw. Ten fakt powinien uzmysławiać, jak trudnym zadaniem była transformacja polskiej gospodarki, która od 1939 roku pozostawała poza nurtem systemu rynkowego. W takim stanie rzeczy równoczesne przywracanie reguł gospodarki rynkowej i wyprowadzanie Polski z zapaści ekonomicznej musiało dotknąć wszystkie warstwy społeczne i wszystkie dziedziny życia. Porównując pierwsze lata polskiej transformacji i jej dalszy przebieg z wynikami osiągniętymi w innych krajach Europy Środkowej, trzeba odnotować fakt, że Polska odniosła sukces. Polska recesja transformacyjna była najkrótsza i najłagodniejsza. Polska, rozwijając się szybciej niż pozostałe kraje regionu, zredukowała początkowy dystans dzielący ją od Czech, Słowacji i Węgier.

Poznań z racji ugruntowanych kontaktów ze światem istniejących od dawna dzięki funkcjonowaniu MTP, wielu uczelni i silnego sektora małych przedsiębiorstw prywatnych był stosunkowo dobrze przygotowany do nowych warunków gospodarczych. Środowisko miasta i regionu sprzyjało rozwojowi przedsiębiorczości prywatnej, która stała się podstawowym, endogenicznym czynnikiem wzrostu. Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w połączeniu z napływem kapitału zagranicznego sprzyjał względnie wysokiemu zapotrzebowaniu na siłę roboczą. Poznań rozwijał się przy jednej z najniższych stóp bezrobocia w Polsce i okresowo pod tym względem należał do najlepszych miast w Europie.

PRZYPISY:

¹ OECD – Organization for Economic Cooperation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju); IMF – International Monetary Fund (Międzynarodowy Fundusz Walutowy)..

² W tab. 1 umieszczono dane z szacunkowym podziałem na Czechy i Słowację.

³ W latach 1989 i 1990 ok. 80% płynnych zasobów finansowych gospodarstw domowych w Polsce utrzymywano w walutach obcych, głównie w USD i DM.

⁴ „Rzeczpospolita” z 27 XII 1989 r.

⁵ Od maja 1991 r. zrezygnowano z USD jako jedynej waluty odniesienia i kurs oparto na koszyku walut odzwierciedlającym strukturę walutową rozliczeń polskiego handlu zagranicznego. Główną walutą pozostał USD (45% koszyka), pozostałe waluty w koszyku to odpowiednio: 35% DM, 10% funt brytyjski i po 5% frank francuski i szwajcarski.

⁶ Dodatkowym czynnikiem wpływającym na odczyt stopy bezrobocia było wprowadzenie zasiłków, które skłoniły część nieaktywnej wcześniej siły roboczej do rejestracji w urzędach pracy.

BIBLIOGRAFIA:

Gorynia M., *Polska polityka przystosowawcza w latach 1990–1993*, „Gospodarka Narodowa”, nr 2, 1994, s. 10–17.

Gorynia M., *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw*, [w:] *Droga do rynku. Aspekty mikroekonomiczne*, red. W.J. Otta, Poznań 1994, s. 277–288.

Gorynia M., *O niekonwencjonalnych doktrynach ekonomicznych w polityce transformacji*, „Ekonomista”, nr 4, 1995, s. 667–679.

Gorynia M., *Wybrane aspekty strategii polskich przedsiębiorstw w okresie transformacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LXXI, z. 2, 2009, s. 299–320.

Gorynia M., Otta W.J., *Polska polityka przystosowawcza w latach 1990–1996*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LIX, z. 3, 1997, s. 43–58.

Hadasik D., Kowalski T., *Transformacja makroekonomiczna a upadłość przedsiębiorstw w Polsce w latach 1990–1995*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LIX, z. 1, 1997, s. 54–74.

Kowalski T., *Polityka kursu walutowego w Polsce w latach 1990–1994*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LVI, z. 4, 1994, s. 107–124.

Kowalski T., Staniszevska D., *Efektywność operacyjna banków w Polsce w latach 1994–1996*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LX, z. 3–4, 1998, s. 181–198.

Kowalski T., *Polska transformacja gospodarcza na tle wybranych krajów Europy środkowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, R. LXXI, z. 2, 2009, s. 253–278.

Kowalski T., *Globalization and transformation in Central European countries: The case of Poland*, Poznań 2013, s. 231.

Otta W.J., Gorynia M., *Strategia przystosowawcza przedsiębiorstw*, [w:] *Droga do rynku...*, s. 289–309.